

NEMŠKI TRGOVSKI OBRATI V SLOVENIJI V LETIH 1938/1939

(Značaj in lastništvo)

TONE ZORN

Poskus orisa o lastništvu nemških trgovskih obratov v Sloveniji tik pred drugo svetovno vojno sloni izključno na gradivu svetovne zbornice za trgovino, obrt in industrijo (TOI) v Ljubljani. Gre za sedem fasciklov gradiva (arhiv TOI f. 310/A-Ž, v Arhivu Slovenije), ki zajema anketne pole zbornice, poslanske trgovskim obratom v Sloveniji v desetletju 1930—1941. Še najpopolnejši prerez za to obdobje daje gradivo za leti 1938 in 1939, medtem ko je gradivo za prejšnja leta pomanjkljivo. Prvotni namen, podati prerez vseh trgovskih obratov, ne le nemških, na območju nekdanje dravske banovine, je moral žal odpasti. Vzrokov za to je več. Predvsem se podatki o številu trgovskih obratov v anketah zbornice TOI ne skladajo s sumarnimi številkami v Spominskem zborniku Slovenije (Ljubljana 1939). Zdi se tudi, da vsebuje ta statistika le tiste trgovske obrate, ki so se istočasno ukvarjali še z obrtjo. Žal so v ohranjenem (in dostopnem) gradivu TOI podatki le za nekatere take obrate, ravno tako pa manjkajo podatki za večino obratov, ki so se ukvarjali z lesno industrijo in trgovino.

Pri obdelavi posameznih obratov se zastavlja vprašanje njihovega nastanka in morebitnega prehoda v tuje roke. V pregledu, ki ga podajam, ne upoštevam protokolacije posameznih dedičev, kolikor je obrat ostal v rokah iste družine; žal pa ohranjeno anketno gradivo ne omogoča (z nekaterimi izjemami) prikaza morebitnega prehoda nemških obratov v slovenske roke (in obratno) v letih 1918—1941. Nakazana vprašanja bi bila nedvomno lažje rešljiva, ko bi ne bilo po letu 1945 vzeto iz ohranjenega arhiva TOI gradivo omenjenih obrtnih obratov in izročeno v neposredno uporabo takratnim upravnim oblastem. Večkrat zasledimo v tem gradivu celo različne vpise narodnosti posameznikov. Zanimivo je, da so se posamezni Nemci izogibali vpisu svoje narodnosti celo po letu 1938, po vključitvi Avstrije v nacistični rajh.

Nekaj primerov: J. Bregar, trgovec z mešanim blagom v Mariboru, je za leto 1939/40 navedel jugoslovansko narodnost; Marina Weiter v Mariboru, trgovka z mešanim blagom, je puščala do leta 1939 rubriko prazno, se prištel leta 1939 k nemški, v prihodnjem letu pa k jugoslovanski narodnosti; celjski veletrgovec Rakusch je prijavil leta 1931 jugoslovansko, čez sedem let pa nemško narodnost; F. M. Schmid, trgovec z mešanim blagom v Ljubljani, se je z izjemo let 1933 in

1941 (okupacija!) prištel k jugoslovanski narodnosti; znani ljubljanski trgovec Emerik Mayer naj bi bil leta 1931 jugoslovanske, 1932 nemške narodnosti, leta 1935 narodnosti ni prijavil, enako čez dve leti, leta 1939 se je znova povrnil k jugoslovanstvu in se šele med okupacijo, leta 1941, končno prištel k nemštvu; podoben zgovoren primer zatajevanja nemške narodnosti je bil tudi kočevski priseljenec v Ljubljano, Johann Macker: leta 1931 je vnesel v narodnostno rubriko katoliško vero, 1933 jugoslovansko narodnost, 1939 enako, leta 1940 pa je končno vnesel pripadnost k nemški manjšini. Lastnika manufakture in galanterije H. I. Turad, Maribor, sta se prištevala v letih 1933—1936 k jugoslovanski, tik pred ukinitvijo obrata leta 1937 pa k slovenski narodnosti.

Kljub nakazanim zadržkom omogočajo anketni podatki zbornice TOI vrsto opozoril o nemški manjšini v Sloveniji tik pred drugo svetovno vojno. Tako potrjujejo znano dejstvo o zgostitvah takratnega nemškega prebivalstva po posameznih območjih predvojne dravske banovine pa tudi ugotavljanje porekla posameznih pripadnikov nemške manjšine pri nas. Vse kaže, da moramo deliti takratne nemške trgovce v tri kategorije: na domače, pri nas rojene Nemce, priseljence iz slovenskih agrarnih območij v središča z močnimi nemškimi narodnostnimi skupinami ter nemške priseljence na območje Slovenije po letu 1918. Vse kaže, da velja druga skupina predvsem za območje Ptuja in Šmarij pri Jelšah, manj pa za Maribor. Zgovoren primer take »nemške družine«¹ so npr. Lešnik — Löschnigovi iz območja Šmarij pri Jelšah. Medtem ko se je en član te družine vedno izjavljal za slovenstvo, se je drugi izključno za nemštvo. Po podatkih Franja Baša bi bila socialna struktura slovenskih Nemcev v letih pred drugo svetovno vojno naslednja: v Mariboru je bilo okoli 3000 trgovcev, obrtnikov ter industrijalcev in okoli 5000 delavcev Nemcev; v Lovrencu na Pohorju je bila tretjina hiš in zemlje nemška, prebivalstva pa ena petina; v Slovenski Bistrici je bilo med prebivalstvom 16 % Nemcev, vseskozi trgovcev in obrtnikov; v Slovenj Gradcu 18 %; na Muti 44 %, v Radljah 36 %; v Šoštanjju 18 odstotkov; Konjicah 35 %; Vitanju 24 %; Celju 24 %; Laškem 6 %; Rogatcu in Rogaški Slatini 20 %; Ptujju 42 %; Ormožu 5 % in v Gornji Radgoni 12 %. Po poklicni sestavi so bili v vseh teh krajih obrtniški, trgovski in zemljo posedujoči meščani (Franjo Baš, Do-

neski k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941—1945, tipkopis v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja, f. 150). Po podatkih nemške obveščevalne službe v letih 1939—1941 in po drugih ugotovitvah je obstajalo slovenještajersko nemštvo leta 1941 iz 25,9 % obrtnikov, 21,7 % trgovcev, 17,9 % svobodnih poklicev, 14,1 % kmetov, 13,2 % delavcev, 5,6 % javnih uradnikov in upokojencev ter 1,6 % industrialcev (Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941, Ljubljana 1966, str. 27). Podobne razčlembе za Kranjsko nimamo.

Tretja skupina je bila opazna zlasti v Ljubljani. Gradivo zbornice TOI kaže, da so skoraj vsa ljubljanska nemška trgovska podjetja, ustanovljena v času med obema svetovnimaj vojnama, pripadala nemškim dosejencem ali pa nemškemu (rajhovskemu) in avstrijsko-nemškemu kapitalu ter so primeren kazalec o prihajanju nemškega trgovskega kapitala v Slovenijo. Za Maribor se da ugotoviti prehod posameznih trgovskih obratov v slovenske roke. Vse kaže, da se je nemški (domači in tuji) trgovski kapital v večji meri le v Ljubljani tesneje povezoval s slovenskim, zunaj tega mesta pa še v Mariboru.

Pregledana dokumentacija omogoča prikaz gospodarske moči le za posamezna trgovska podjetja. Gledano v celoti, je bila — z izjemo Ljubljane — večina trgovskih obratov med tako imenovanimi posameznimi obrati, v katerih so bili po večini zaposleni lastniki in člani njihovih družin; tudi vložena sredstva pri teh obratih niso bila velika. Izjema so seveda obrati, kot Ornigova veletrgovina z alkoholnimi pijačami v Ptujju. Med podjetji so bile na drugem mestu družbe z omejeno zavezo, vendar večina v Ljubljani, dejstvo, ki v marsičem (z izjemo kočevskega območja) ločuje značaj nemškega (domačega in tujege) kapitala na Štajerskem in Kranjskem.

PREGLAD PO POSAMEZNIH SLOVENSKIH OBMOČJIH

Slovenska Štajerska in Prekmurje. Od ugotovljenih trgovskih obratov, last štajerskih Nemcev, je na območju južne Štajerske odpadlo vsaj 67,4 % (134) obratov na Maribor, Celje in Ptuj. Pregled, ki ga podajam, daje le približno sliko, saj bi morebitne nove raziskave, sloneče na vpisih v takratni trgovski register, v marsičem dopolnile v članku nakazano podobo. Pri prikazu narodnostnega sestava trgovskih obratov so v tem pregledu obrati, last domačih Židov, izločeni iz pregleda nemške manjšine, posebno še, ker se je večji del židovskega prebivalstva prišteval k drugim, nenemškim narodnostim. Pri ugotavljanju lastništva posameznih trgovskih

obratov je raziskava skušala ugotoviti tudi poreklo posameznih nemških trgovcev. Edini oprijemljivi podatki za to vprašanje so v pregledanem gradivu tisti, ki govore o rojstnem kraju posameznika. Upoštevati pa je pri tem tudi naključna rojstva zunaj kraja dejanskega bivanja, vendar menim, da se pregled v dokajšnji meri približuje dejanskemu stanju porekla nemškega trgovstva tik pred drugo svetovno vojno pri nas. V pregledu na prvem mestu nakazuje prerez lastništva nemških trgovskih obratov v letih 1938—1939 v vseh treh večjih slovenskoštajerskih mestih, v Mariboru, Ptujju in Celju, nanj pa se navezujejo druga področja Slovenske Štajerske in Prekmurje.

Maribor. V primerjavi z drugimi slovenskimi mesti je Maribor poleg Ljubljane edino mesto, kjer nastopajo ugotovljeni nemški priseljenci v večjem številu. V nasprotju z industrijskim kapitalom se nemško-sudetski med obema svetovnimaj vojnama v tem mestu trgovine skoraj ni dotaknil. V celoti naj bi bilo po podatkih zbornice TOI pred drugo svetovno vojno v Mariboru približno 80 trgovskih obratov, last domačih ali tujih Nemcev. Od teh je odpadlo 57 (73 %) na obrate Nemcev, jugoslovanskih državljanov. Dva obrata sta bila last avstrijskih državljanov, eden rajhovskih Nemcev, štirje obrati so bili v mešanih nemško-slovenskih rokah, dva obrata sta najbrže pripadala sudetskim Nemcem, en obrat pa je bil last Nemca, italijanskega državljana, rojenega v Gradcu.

Po že nakazanem relativnem kriteriju rojstnega kraja pri presoji domačega ali priseljenega nemštva (za 13 trgovskih obratov podatki žal manjkajo) so bili v večini Nemci, rojeni v Mariboru. Teh je bilo po nepopolnih podatkih 34. Za 18 lastnikov se da po kriteriju rojstnega kraja ugotoviti, da so bili rojeni drugod, in to šest na Gornjem Štajerskem, trije na Dunaju in eden v Nemčiji, dva v sudetskih deželah. Iz širšega območja Slovenske Štajerske je prišlo v Maribor devet trgovcev, ki so se izjavljali za Nemce; med njimi 1 iz Podplata, 1 iz Št. Lovrenca na Pohorju, 1 iz Josipdola, 1 iz Polskave in dva iz Rogatca. Med vsemi lastniki trgovin sta le dva živela zunaj Maribora, od tega eden v Avstriji in eden v Nemčiji.

Kot nakazujejo podatki zbornice TOI, je bilo v letih 1938—1939 vsaj 39 nemških trgovskih obratov ustanovljenih pred letom 1918, medtem ko ustanovitev ostalih odpade na čas med obema svetovnimaj vojnama (od tega 13 na leta 1930—1940.) Morda bi za nekaj izmed teh obratov mogli pri nadrobnejšem pretresu ugotoviti nastanek še v času pred prvo svetovno vojno, ker za nekatere

obrate navajajo ankete zbornice TOI le datum vpisa v trgovski register, ne pa tudi datuma ustanovitve. Po posameznih strokah so bile na prvem mestu med trgovinami v lasti mariborskih Nemcev trgovine z industrijskim blagom (17). Od teh je bilo 11 trgovin ustanovljenih po letu 1918; med lastniki je bil tudi rajhovski Nемеc, dva obrata pa sta bila v domačih nemško-slovenskih rokah. Na drugem mestu so bile razne agenture in podobni trgovski obrati (15); od teh je 10 nastalo po letu 1918 (do leta 1929 7); en tak obrat je bil v nemško-slovenskih rokah. Na tretjem mestu so bile trgovine za prodajo deželnih pridelkov (10 — od teh sta bili dve ustanovljeni v letih 1918—1929 in tri po tem letu). Od dvanajstih trgovin z mešanim blagom je bilo 7 še iz časa pred letom 1918; od ostalih pa so bile štiri ustanovljene do leta 1929. Med devetimi manufakturami je bilo v letih 1938 do 1939 le šest iz časa pred letom 1918. Solastnik ene manufakture je bil Slovenec. Med drugimi trgovskimi obrati je treba omeniti še štiri nemške trgovine za prodajo alkoholnih pijač, tri zlatarne, pet knjigarn in papirnic in dve trgovini z lesom. Tuji nemški državljani so bili lastniki naslednjih trgovin: treh obratov za prodajo deželnih pridelkov (dva sudetska Nemca in en avstrijski državljani), dveh trgovin z mešanim blagom (po en avstrijski in rajhovski Nемеc), 1 trgovina z lesom je bila last rajhovskega Nemca, enako tudi ena od treh zlatarn, ena trgovina s tehničnim blagom je pripadala Nemcu, italijanskemu državljanu, iz kategorije trgovskih agentur in drugih obratov je bil eden last rajhovskega Nemca. V dveh trgovinah sta bila povezana domači nemški in avstrijski kapital. Med trgovinami je bilo šest družb z omejeno zavezo in osem javnih trgovskih družb.

Vse kaže, da so bile mariborske nemške trgovine med manjšimi trgovskimi obrati, iz katere po fragmentarnih podatkih izstopajo predvsem tile: trgovina z mešanim blagom J. Martin Strauss z 800.000 din obratnega kapitala in s 6 zaposlenimi leta 1937; Josipa Lauferja s 100.000 din obratnega kapitala l. 1939/40; zlatarna Otmar Kiffman s 150.000 dinarjev obratnega kapitala v istem letu; manufaktura Močivnik in Ogrisegg z 2,500.000 dinarjev in 11 zaposlenimi leta 1931 ter zastopstvo nemške tovarne Opel, ki je imelo v istem letu 260.000 din obratnega kapitala in 8 zaposlenih. Za druga večja trgovska podjetja v gradivu zbornice TOI žal manjkajo ustrezni odgovori anketirancev.

Ptuj. V nasprotju z Mariborom je v Ptujju bila velika večina nemških trgovskih obratov ustanovljena pred letom 1918. V tem mestu

je bilo v letih 1938—1939 od 51 ugotovljenih trgovin 23 v nemških rokah (45%). Skoraj vsi trgovski obrati so bili last domačih Nemcev ali pa Nemcem vdanih Slovencev. Med njimi sta bili le dve trgovini last priseljenih avstrijskih in rajhovskih Nemcev. Tudi iz pregleda nemških trgovskih obratov je videti gospodarska stagnacija Ptujja v času med obema vojnama. Na to napeljuje že dejstvo, da je bilo od 23 trgovin, ustanovljenih pred letom 1918, 17, ostalih šest pa do leta 1930, medtem ko je po tem letu opazen popoln zastoj. V letu 1939 je en nemški trgovski obrat prišel v slovenske roke (v tem pregledu je zajet med nemške trgovske obrate). Vse trgovine so bile »posamezne«, med njimi je bila le ena javna trgovska družba in ena družba z omejeno zavezo. Po kraju rojstva je bilo 13 lastnikov nemških trgovin rojenih v Ptujju, iz Celja se je priselil en družabnik; iz bližje ali daljne okolice mesta se je priselilo pet nemških lastnikov iz Orešja, Razkrižja, Apač, Ljutomera in Kozmince). Iz drugih delov Slovenije sta se priselila dva Nemca (iz Guštanja in Kočevskega), dva Nemca pa sta prišla iz tujine.

Med vsemi panogami trgovine so bili na prvem mestu obrati za prodajo mešanega blaga (11). Z izjemo enega so bili vsi osnovani pred letom 1918. Iz poprečja ptujskih nemških trgovcev se dvigata predvsem dva obrata: trgovina Franza Hoiniga z mešanim blagom, rojenega v Guštanju, z 200.000 din obratnega kapitala in 350.000 din kredita v nemških trgovcev se dvigata predvsem dva obrata: trgovina Franza Hoiniga z mešanim blagom, rojenega v Guštanju, z 200.000 din letih 1938—1939. Temu obratu se pridružujejo obrati znane štajercijanske Ornigove družine, ki se je poleg trgovine z mešanim blagom, deželnimi pridelki in alkoholnimi pijačami ukvarjala tudi s pekarstvom. Ornigovi so imeli zastopstvo še v Ljubljani in v Šmartnem ob Paki. V letu 1938—1939 so Ornigovi imeli v Ptujju 2,500.000 din vložnega obratnega kapitala in 18 zaposlenih. Od drugih ptujskih nemških trgovskih podjetij je opozoriti še na podjetje za lesno trgovino s 150.000 din obratnega kapitala in na obrat Josipa Reinharda, ki se je ukvarjal z izvozom perutnine, deželnih pridelkov in podobnim. Obrat je imel leta 1938—1939 550.000 din osnovne glavnice.

Ob Ornigovi trgovini z alkoholnimi pijačami so imeli Nemci v Ptujju še en obrat in veletrgovino za prodajo vin. Med ostalimi devetimi trgovinami sta odpadli dve na trgovino z deželnimi pridelki, dve na trgovino z lesom, ena na prodajo stekla in porcelana, ena na manufakuro, dve na trgovino z živino in eno na družbo z omejeno zavezo za pro-

dajo lesa. Vsi trgovski obrati ustanovljeni po letu 1918, so bili last domačih, ptujskih Nemcev.

Celje. Ob Mariboru in Ptujju je bilo Celje tretje večje središče z nemškim trgovskim kapitalom. Od 104 trgovskih obratov, za katere ima podatke gradivo zbornice TOI, je bilo v tem mestu tik pred drugo svetovno vojno vsaj 31 (30 %) v nemških rokah. Po strokah so bile na prvem mestu trgovine za prodajo različnega mešanega blaga (13), sledile so jim trgovine oblačilne stroke (5), obrati za prodajo industrijskega blaga (5), po dva obrata sta se ukvarjala s prodajo kože, lesa in čevljarских potrebščin; dalje sta bili še dve špediterski podjetji in podjetje za izvoz deželnih pridelkov ter lesa. Vloženi so dalje anketni podatki o pekarni, lasti domačega Nemca. Anketiranci zbornice TOI so le za nekatere trgovske obrate vnesli podatke o vložnem obratnem kapitalu. Med njimi je bila tik pred drugo svetovno vojno gotovo na prvem mestu veletrgovina z železnino D. Rakusche s 26.000.000 din kapitala (od tega 16.000.000 din v zalogah in 10.000.000 din v terjatvah) in s 105 zaposlenimi. Podjetje je imelo tudi skladišče v Mariboru, ustanovljeno leta 1928. Leta 1937 je bilo zaposlenih v tem skladišču 11 delavcev, zaloge pa so tega leta znašale za 2 do 3.000.000 din. Na drugem mestu je bila v letih 1938—1939 trgovina z mešanim blagom Gustava Stiegerja z 2.646.845 din vložnega kapitala in z 20 zaposlenimi. Njemu je sledil obrat Franza Zanggerja z mešanim blagom s kakima dvema milijonoma din in s 14 zaposlenimi (v letu 1931 je imel Zangger vložene 3 milijone ter 23 zaposlenih); na četrtem mestu je bila celjska družba za trgovino s kolonialnim blagom »Union« z 9.000.000 din obratnega kapitala, tej pa je sledila javna trgovska družba z mešanim blagom Viktorja Wegga z 860.000 din vložnega kapitala in s 7 zaposlenimi.

Med celjskimi nemškimi trgovinami sta bili dve družbi z omejeno zavezo ter šest javnih trgovskih družb.

Večina celjskih nemških trgovin je bila ustanovljena še pred letom 1918 (21), od drugih je bilo pet trgovin osnovanih do leta 1930, ostalih pet pa po tem času. V celoti je v tem času večina obratov celjskih Nemcev (28) pripadala Nemcem, jugoslovanskim državljanom. Med njimi sta bila tudi dva priseljenca iz območja nekdanje avstrijske monarhije, šest iz celjske okolice oziroma iz širšega območja Jugoslavije (Vitanja, Murske Sobotne, Starega trga, Kočevskega, Mostarja in Pulja). V dveh trgovinah so imeli vloženi kapital poleg celjskih tudi brežiški Nemci.

Avstrijski kapital je bil po pregledanem gradivu zbornice TOI vloženi v dveh celjskih trgovinah. Od teh je bila ena (namenjena izvozu deželnih pridelkov, predvsem lesa) ustanovljena leta 1936, nastopali pa so v njej trije družabniki, med njimi dva dunajska Nemca. Drugi trgovski obrat, last avstrijskega kapitala, je bila javna družba za prodajo usnja in podobnega blaga, ustanovljena leta 1904. Lastnik je bil priseljenec zgornještajerski Nemec. Tretja trgovina, last tujega, nemškega državljana, je bila javna trgovska družba za trgovino z modnim blagom. Lastnik te trgovine je bil priseljenec iz nemškega rajha (iz Saške) in se je naselil v Žalcu.

Ostala Štajerska in Prekmurje. Poleg Maribora, Ptujja in Celja je nastopalo v letih 1938—1939 še nekaj manjših središč z nemškimi trgovskimi obrati. Na severni narodnostni meji je to območje Apaške kotline, kjer so bili vsaj štirje obrati, last nemške manjšine (dva sta se ukvarjala s trgovino z živino, ostala dva pa s prodajo mešanega blaga). Tri trgovine so imeli slovenski Nemci v Prekmurju: v Središču (predvojna občina Selo), Fikšincih (obč. Pertoča) in enega v Murski Soboti. V Ormožu sta bili v tem času vsaj dve nemški trgovini. Po lastništvu so se ločili trgovski obrati z območja Apaške kotline in Ptujja z ormoškima predvsem po tem, da je bila v Ormožu ena trgovina (veletrgovina z vinom, ustanovljena leta 1909, in s približno 1.000.000 din obratnega kapitala) last domačega Nemca, medtem ko je bila prodajalna usnja Josip Pirich, ustanovljena leta 1932, last domače Nemke in priseljenega moravskega Nemca. Za območje Slovenskih goric hrani gradivo zbornice TOI podatke za dve trgovini, obe v predvojni občini Velka. Obe sta se ukvarjali s prodajo mešanega blaga, bili pa sta na Sladkem vrhu in v Cmureku. Solastnik zadnje trgovine je bil avstrijski Nemec, živeč onkraj meje.

Zanimivo je, da so bile od sedmih ugotovljenih nemških trgovin v zgornji dravski dolini štiri ustanovljene po letu 1918. Dve trgovini sta bili v Št. Lovrencu na Pohorju. Lastnika obeh sta se ukvarjala s prodajo deželnih pridelkov, eden od njiju pa tudi s prodajo lesa. Ena trgovina v tem kraju je bila odprta leta 1932. Nemci so imeli v Radljah štiri ugotovljene trgovine. Tri so se ukvarjale s prodajo mešanega blaga (ena od teh je bila odprta leta 1938), medtem ko se je četrta z lesno trgovino. Na te trgovske obrate sta se navezovali v Mežiški dolini dve trgovini z mešanim blagom v Črni, obe last domačih Nemcev. V eno teh trgovin sta bila v letih 1938—1939 vložena dva milijona obratnega kapitala. V Slovenj Gradcu so bile tri

ugotovljene nemške trgovine. Vse kaže, da je bila le ena izmed teh ustanovljena pred letom 1918. To trgovino z mešanim blagom je 1928 prevzel slovenski najemnik. Ostali dve trgovini sta pripadali priseljenim Nemcem, od katerih je bil lastnik trgovine s kožami priseljenec iz Celovca. Leta 1931 je imel ta trgovski obrat 50.000 din obratnega kapitala, ki pa se je do leta 1936 podvojil (lastnik je bil jugoslovanski državljani.) Drugo trgovino je imel priseljenec iz Celja; v letih 1938—1939 je bilo v njej zaposlenih 9 delavcev. V Velenju sta bili dve nemški trgovini. Prva se je ukvarjala z lesno trgovino. Ustanovljena je bila leta 1910 in zaposlovala skupaj z žago 36 oseb leta 1937. Druga trgovina, odprta leta 1854, se je ukvarjala s prodajo mešanega blaga.

Na širšem mariborskem območju je bilo šest nemških trgovin, last domačih Nemcev. Trgovina z lesom Karola Wesiaka v Hočah je bila ustanovljena leta 1939 in s 400.000 din vložnega obratnega kapitala. Podjetje je imelo 8 zaposlenih. V Slovenski Bistrici je bila trgovina Stiger u. Sohn, osnovana leta 1805. Vanjo je bil vložen milijon din obratnega kapitala. Od drugih trgovin je treba opozoriti na dve trgovini v Ločah pri Poljčanah. Največja je nedvomno bila trgovina z lesom Franza Posseka, ki je zajemala še žago in opekarno. Drugi večji trgovski obrat pa je bilo podjetje z zalogo piva Heinricha Malitscha, ustanovljeno leta 1919, ki ga je leta 1938 prevzela ljubljanska pivovarna Union.

Med devetimi trgovskimi obrati v Slovenskih Konjicah so trije odpadli na nemške lastnike, domače Nemce. Vse tri trgovine so bile osnovane še pred letom 1900, ukvarjale pa so se s prodajo mešanega blaga. Na širšem konjiškem področju sta ugotovljena dva domača nemška trgovska obrata izpred prve svetovne vojne. To sta bili dve trgovini z lesom in z mešanim blagom v Vitanju in v Zrečah.

Vsaj deset trgovin je bilo na območju Šmarj pri Jelšah last domačih Nemcev. V samih Šmarjah sta bili dve taki trgovini z mešanim blagom. Obe sta bili ustanovljeni pred letom 1880. Tri trgovine so odpadle na Rogatec; dve od teh sta bili trgovini z mešanim blagom, tretja pa s čevljarškimi potrebščinami. Eden izmed lastnikov nemških trgovin iz Rogateca se je priselil iz Velenja, drugi pa iz Slovenskih Konjic. V Rogaški Slatini sta bili prav tako dve nemški trgovini, obe odprti l. 1850. Vse kaže, da so bili vsi nemški trgovski obrati na šmarskem področju manjše trgovine; izjema utegnejo biti trije obrati v nekdanji občini Rogaška Slatina. To so: trgovina Josipa Preaza v Rogatcu z 200.000 din obrat-

nega kapitala (leta 1937), Josipa Berlisa v istem kraju s 100.000 din obratnega kapitala (leta 1939/40) ter Avgusta Stoinschegga v Rogaški Slatini z 11 zaposlenimi (leta 1931).

Za Brežice so v gradivu zbornice TOI podatki o treh trgovskih obratih, lasti tamkajšnjih Nemcev ali pa nemško usmerjenih Slovencev. Od teh obratov sta se dva ukvarjala s prodajo mešanega blaga. Oba sta bila ustanovljena pred letom 1914, medtem ko je bil tretji obrat namenjen lesni trgovini, last domačega Nemca, avstrijskega državljana, ustanovljen leta 1924. Zanimivo je, da sta se družabnika ene izmed trgovin z mešanim blagom priselila iz Prevalj in iz Vitanja. Leta 1937 je bila v Hrastniku ena nemška trgovina (z mešanim blagom). Enako tudi v Radečah pri Zidanem mostu. Ta obrat, ustanovljen leta 1924, je bil po lastništvu nemško-slovenski. Po podatkih iz leta 1933 sta bila solastnika Slovenec, rojen v Mokronogu, in nemški priseljenec iz Železne Kaple. Podjetje je imelo približno milijon din obratnega kapitala in prodajalne še v Vrhovem pri Radečah, Sevnici in na Radini (občina Boštanj).

Sedem nemških trgovin, last jugoslovanskih državljanov, je bilo v letih 1938—1939 na širšem celjskem območju. Dve taki trgovini sta bili v Št. Juriju ob južni železnici; ena, namenjena prodaji kmetijskih strojev, je bila odprta leta 1932. Vse kaže, da je bila lastnica te trgovine priseljena dunajska Nemka (v anketnih polah ima označeno »jugoslovansko« narodnost). Od drugih trgovin je ena odpadla na Vojnik. Lastnik te trgovine z mešanim blagom je bil tamkajšnji Nemeec in drugi s podobno trgovino v Dobrni, last nemškega priseljenca iz Sladkega vrha. V letu 1932 je bilo v to trgovino vloženo 75.000 din obratnega kapitala, ki je do leta 1938/1939 narasel na 100.000 din. Ostali štirje trgovski obrati so bili v Savinjski dolini in so se ukvarjali s prodajo mešanega blaga. Bili so v Žalcu, Polzeli, Braslovčah in Št. Pavlu pri Preboldu (zdi se, da je bila ta trgovina v slovenskih rokah). Z izjemo žalske trgovine so bili vsi drugi obrati ustanovljeni pred letom 1918. To trgovino je 1938 odprl v Žalec priseljeni celjski Nemeec.

Kranjska. Zunaj Slovenske Štajerske je pomemben nemški (tako domači kot tuji) trgovski kapital (ob Kočevju) predvsem v Ljubljani. Od 662 trgovskih obratov na širšem ljubljanskem mestnem območju (zajemajoč tudi Ježico, Št. Vid in Rudnik), zajetih v ankete zbornice TOI, je bilo vsaj 8,2 % v nemških ali pa v nemško-slovenskih rokah. Po eni strani so se po nastanku te trgovine naslanjale na stare ljubljanske nemške dru-

žine, po drugi strani pa na obrate, ustanovljene po prvi svetovni vojni, predvsem pa po letu 1930. Več od polovice trgovin v nemških rokah leta 1939 so bili obrati z industrijskim in tehničnim blagom ter zastopstva tujih podjetij. Značilno je, da je večina teh obratov nastala šele po letu 1920, predvsem v tridesetih letih, kar opozarja na močno penetracijo ne le nemškega trgovskega kapitala, ampak tudi na določeno priseljevanje nejugoslovanskih Nemcev v Ljubljano. Prav to dejstvo pa nakazuje prikaz vložnega nemškega kapitala v Ljubljani po posameznih panogah in njegovo razčlenitev na podlagi zajetega gradiva.

Med šestnajstimi trgovinami z vloženim nemškim kapitalom v ožjem pomenu sta bili le dve ustanovljeni pred prvo svetovno vojno. Od trgovin, odprtih po tem času, pada ustanovitev sedmih do vključno leta 1929, medtem ko so bili vsi drugi trgovski obrati ustanovljeni v desetletju pred drugo svetovno vojno. Druga značilnost pri trgovinah s tehničnim blagom je dejstvo, da sta med njimi le dve posamični trgovini, medtem ko so vse druge trgovine bile ali javne trgovske družbe ali pa družbe z omejeno zvezo. Dalje se opazuje dejstvo, da je bil v več podjetjih vložen tudi slovenski kapital; seveda pa je ob tem vprašljiva notranja razporeditev kapitala, s tem pa tudi soudeležba tega ali onega partnerja in kapitala. Vsaj za podjetje Schneider in Verovšek se da ugotoviti, da je prišlo sredi tridesetih let popolnoma v slovenske roke (do tega leta je bilo mešano). S prodajo kovinskih predmetov in strojev se je ukvarjalo 11 trgovin. V širšem smislu se je ukvarjalo s prodajo industrijskega materiala (gرافيčne potrebščine, strojno olje, gradbeni material, steklo ipd.) še nadaljnjih devet trgovskih obratov, med katerimi je bil le eden ustanovljen pred letom 1918, medtem ko so bili ostali po tem letu (med njimi do vključno leta 1922 štirje).

Prav pri teh podjetjih zasledimo največjo soudeležbo slovenskega kapitala s tujim in domačim nemškim. Pa drugi strani je bil prav v tej panogi domači nemški kapital še najmanj zastopan. Upoštevač trgovino Schneider in Verovšek med mešanimi podjetji, je bil slovenski kapital zastopan v šestih nemško-slovenskih trgovskih obratih. Razporeditev kapitala jugoslovanskih Nemcev in kapitala Nemcev, tujih državljanov, daje naslednjo sliko: kapital prvih je bil tik pred drugo svetovno vojno soudeležen v vsaj devetih trgovskih podjetjih, nemško-avstrijski prav tako v devetih in rajhovski v osmih. Zanimivo je, da so bili med vsemi nemškimi lastniki trgovskih obratov za prodajo tehničnega ali industrijskega blaga le

štirje rojeni v Ljubljani. Nekateri trgovci so živeli tudi v tujini, in to v Gradcu, na Dunaju in v nemškem rajhu. Za deset lastnikov pregledano gradivo kaže, da so se priselili v Ljubljano; med njimi je bil en kočevski Nemec in štirje Nemci iz rajha. Nekateri trgovine so bila tudi zastopstva tvrdk z nemškim kapitalom z ostalega področja Jugoslavije.

Nemški kapital je bil vložen v treh ljubljanskih zlatarnah in urarnah. Od teh je en obrat pripadal stari ljubljanski nemški družini; vanj je bilo vloženih ca 2.000.000 din obratnega kapitala. Ostali dve zlatarni sta bili last priseljenega Nemca iz Prevalj, avstrijskega državljana. Prva zlatarna je bila ustanovljena leta 1910, v drugi obrat, ustanovljen leta 1938, pa je bil vložen tudi slovenski kapital.

S papirjem in papirnimi izdelki so se ukvarjale štiri trgovine, od tega dve družbi z omejeno zavezo. Zanimivo je, da je le en obrat izhajal iz časa stare habsburške monarhije. Od drugih trgovin, last Nemcev, je ena nastala leta 1919, ostali dve pa po letu 1931. S kapitalom so bili v dveh trgovinah udeleženi tudi drugi slovenski Nemci (en ljubljanski Nemec in priseljenec iz Slovenskih Konjic); v ostalih dveh trgovinah pa je bil vložen avstrijski kapital. Slovenski kapital je bil soudeležen v enem trgovskem obratu. Med temi podjetji se odlikujeta po vložnem obratnem kapitalu dve: Centropapir (podružnica radeškega Piatnika) z 240.000 din (leta 1938) in trgovina Kastelic (lastnik Emil Schranzer iz Slovenskih Konjic) s 400.000 din (leta 1938/39).

Med ljubljanskimi trgovinami oblačilne stroke jih je bilo pet v lasti Nemcev. Od tega so bile tri posamične tvrdke, ena slovensko-nemška družba z omejeno zavezo. Razen zadnje, ustanovljene leta 1936, so bile vse tri trgovine ustanovljene še pred prvo svetovno vojno; med njimi je bila gotovo najstarejša trgovina znane ljubljanske nemške družine Mayer. Leta 1931 je njihova trgovina zaposlovala 59 uslužbencev. Med lastniki vseh petih trgovin sta bila dva ljubljanska Nemca, ena trgovina je bila last priseljenca iz okolice Maribora, avstrijskega državljana. Ena trgovina je bila mešana slovensko-nemška. Njen solastnik je bil priseljen romunski Nemec, avstrijski državljan. V pregledani dokumentaciji so podatki o vložnem obratnem kapitalu le za zadnjo trgovino; leta 1939/40 je bilo vanjo vloženih 200.000 din.

S prodajo mešanega blaga se je ukvarjalo pet nemških trgovin; od teh je prišla ena leta 1933 v konkurz. Med njimi je bila ena družba z omejeno zavezo, ustanovljena leta 1939; vse ostale trgovine pa so izvirale še izpred leta 1869. Za dve trgovini moremo na

podlagi števila zaposlenih z gotovostjo reči, da sta spadali med večje ljubljanske trgovske obrate, medtem ko ostali niso izstopali iz povprečja.

Med trgovinami prehrabene stroke so tik pred drugo svetovno vojno štiri pripadale nemškemu kapitalu. Od njih sta bili dve posamezni, ena delniška in ena družba z omejeno zavezo. Zanimivo je, da je bila le ena od njih ustanovljena v času pred prvo svetovno vojno (leta 1870), medtem ko pada ustanovitev ostalih treh v čas stare Jugoslavije.

Zadnja ustanovljena trgovina leta 1940 je bila namenjena trgovanju z južnim in domačim sadjem. Na delniško družbo je odpadal ljubljanski obrat zagrebške podružnice znane koncerna Meinel z Dunaja. Ta je imel v Sloveniji vrsto podružnic: v Ljubljani, Celju, Mariboru in na Bledu. Z gotovostjo lahko rečemo, da so bili z izjemo Meinlovega obrata vsi prehrabeni trgovski obrati, ustanovljeni v Ljubljani med obema svetovnimaj vojnama, namenjeni uvozu ali izvozu hranil. V enem izmed njih s sedežem v Indiji je bil poleg rajhovskega kapitala udeležen tudi domači, srbski. Podobno sta bila kapitala povezana v podjetju za uvoz in izvoz živine, ustanovljenem leta 1938 z dvema milijonoma din vložene obratnega kapitala.

Po prvi svetovni vojni so bile ustanovljene še tri nemške trgovine. Po lastništvu so bile: avstrijsko-slovenska, avstrijsko-sudetska in sudetska; med njimi je bila pomembna trgovina za prodajo furnirjev P. R. Alles. Z izjemo lastnika te trgovine sta druga dva lastnika živela v tujini.

Po letih nastanka nemških trgovin v Ljubljani so odpadle po ena trgovina na leto 1919, 1922, 1926, 1928, 1932, 1936 in 1940 in po tri na leta 1929, 1930, 1931 (op. za eno trgovino ni podatkov). Med njimi je bilo 19 posameznih trgovskih obratov, 15 družb z omejeno zavezo in štiri zastopstva delniških družb. Ljubljanski Nemci so bili udeleženi v 10 trgovskih obratih; doseljeni Nemci, jugoslovanski državljani, v 15, avstrijski kapital v devetih; nemški (domači) kapital je bil skupaj s slovenskim udeležen v dveh trgovinah; rajhovski nemški in petih; avstrijsko-jugoslovanski v štirih; rajhovsko-jugoslovanski v treh, avstrijsko-rajhovski v dveh. Kot smo videli, je bil tuji kapital najbolj zastopan v podjetjih za prodajo industrijskega blaga. Po posameznih naštetih kategorijah so odpadli posamezni trgovski obrati na ljubljanske Nemce ali priseljene slovenske Nemce 4, jugoslovanske Nemce od drugod 3, Avstrijce 5, domače Nemce in Slovence 3, rajhovske Nemce 5, rajhovske in domače Nemce

3, avstrijsko-jugoslovanski kapital 4, avstrijsko-rajhovski kapital 2 in na ostale 1. Posamezni nemški lastniki so po rojstvu izvirali: 13 iz Ljubljane, 6 iz drugih slovenskih ali jugoslovanskih pokrajin, iz Avstrije 3, od tega dva iz zgornje Štajerske; iz rajha 4 in iz Sudetov 2 ter od drugod 2. V tujini je živel skupaj 6 lastnikov ljubljanskih trgovin: v Avstriji 7, v rajhu 5, na Sudetskem 1 in drugod 1.

Drugo močno središče nemškega — to pot izključno domačega kapitala — je bilo seveda Kočevje s širšim nemškim naselitvenim otokom. Tu je posebej opazno dejstvo, da so bili v samem Kočevju nemški trgovski obrati v veliki večini: od 21 jih je bilo 19 ali 81 % leta 1928. Tako kot za Ljubljano moremo tudi za Kočevje ugotoviti številčno rast nemških trgovskih obratov v času po prvi svetovni vojni. V nasprotju z Ljubljano kočevsko-nemški kapital ni sodeloval s slovenskim in le za en obrat je videti, da je prišel v domače (hrvaške) roke; v celoti pa so bili to le manjši trgovski obrati (le za enega se da ugotoviti, da je imel najete tri delovne moči). Po posameznih trgovskih strokah so bile v ospredju trgovine z mešanim blagom (osem), tem pa so sledile trgovine lesne stroke (tri), prodaje kož in usnja (dve), dve pekarni, veletrgovina z alkoholnimi pijačami (leta 1931/32 je imela 200.000 din obratnega kapitala, v letu 1939/40 pa 150.000) ter obrat za izdelavo in prodajo cementnih izdelkov. Po letih so obrati nastajali: po eden v letih 1920, 1922, 1926, 1929, 1930, 1936 in 1939 dva.

Vsi lastniki nemških trgovin v Kočevju so bili jugoslovanski državljani. Isto velja tudi za lastnike trgovskih obratov na ostalem kočevarskem področju, kjer so nastopali izključno domači nemški obrati. Teh je bilo po podatkih zbornice TOI vsaj šest. Razporejeni so bili po naslednjih krajih: Gotenica, Novi Lazi pri Kočevju, Novi trg (občina Stari trg), Kočevska Reka in Črmošnjice. Med njimi sta bili dve trgovini z mešanim blagom; lastnik ene v Kočevski Reki je imel v lasti tudi parno žago; z lesno trgovino sta se ukvarjala dva trgovca, z živino eden, enako tudi z odpadnim materialom.

Na ostalem območju Kranjske zasledimo ob Ljubljani in Kočevskem le posamezne trgovske obrate, last domačih in tujih Nemcev. V celoti se je dalo ugotoviti vsaj sedem takih obratov in to: dva na območju Kranja in po enega na Jesenicah, Tržiču, Rakeku, Litiji in v Novem mestu. Od vseh naštetih trgovin je očitno bila le ena ustanovljena pred letom 1918 (trgovina v Litiji in morda še na Jesenicah). Po značaju lastništva sta bila dva obrata last Nemcev, jugoslovanskih državljanov, en obrat pa je bil nemško (domač)

slovenski. Kot je videti, so bili lastniki vseh nemških obratov zunaj slovenskega ozemlja (eden v Trstu).

S trgovino z mešanim blagom se je ukvarjal po nastanku najstarejši obrat v Litiji, mesarija in prodajalna krzna je bila na Jesenicah, lesna trgovina v Novem mestu, transportno podjetje na Rakeku, manufaktura v Tržiču (ta trgovina je bila last avstrijskega

Nemca); podobno tudi trgovina in industrija poljedelskih strojev v Stražišču pri Kranju (v tej trgovini je bil udeležen tudi slovenski kapital) ter trgovina s stroji za čevljarsko industrijo v Kranju (rajhovsko-slovenski kapital). Največji trgovski obrat je bil vsekakor tisti Otta Bernarda v Novem mestu s tremi milijoni kapitala in 75 zaposlenimi v poslovnem letu 1939/40.

